

Et oldengelsk Middel mod Mavepine

Af C. C. MATTHIESSEN

De oldengelske Trylleformlers Tydning synes forfulgt af en krank Skæbne. Siden *O. Cockayne's* banebrydende Tekstudgave¹ har det ikke manglet paa Tolkningsforslag saaledes af *F. Grendon* i 1909² og af *G. Storms* i 1948.³ Desværre lader disse flere Steder meget tilbage at ønske, og efter at den skønne Facsimileudgave af *Bald's Leechbook*, der indeholder det Afsnit, som nedenfor skal behandles, er udkommet i 1955, bliver Forskellen mellem Tekstudgave og Tolkning særlig grel.

Storms har saaledes endnu ikke forstaaet hans Formel Nr. 7 »wip dweorh« som en Koldfeberformel med Dværgen som Ridevætte,⁴ men forklarer den helt misvisende ud fra »a spider is hung on the patient's neck as a cure against the malady«.⁵ Ogsaa i Tydningen af Formel Nr. 29 »wip wambe wærce« har han arbejdet paa egen Haand uden Støtte af sammenlignende folkemedicinsk Materiale, og Resultatet er ligeledes her blevet derefter.

Selve Tekststykket kan læses og oversættes uden Tvivl:

Wip wambe wærce and rysel wærce. Þær þu geseo tordwifel on eorþan upweorfan, ymbfo hine mid twam handum mid his geweorpe. Wafa mid þinum handum swiþe and cweð þriwa:

Remedium facio ad ventris dolorem.

Weorþ þonne ofer bæc þone wifel on wege. Beheald þæt þu ne locige æfter.

Þonne monnes wambe wærce oððe rysle, ymbfoh mid þinum handum þa wambe. Him biþ sona sel. XII monaþ þu meaht swa don æfter þam wifele.

Mod Mave- og Underlivssmerter. Naar Du ser en Torbist kaste op paa Jorden, tag den i dine Hænder sammen med dens Dyng. Ælt det kraftigt med dine Hænder og sig tre Gange:

Remedium facio ad ventris dolorem.

Kast saa Torbisten bort over Ryggen. Pas paa, at Du ikke ser efter den.

Naar en Mand faar Mave- eller Underlivssmerter, fat Bugen mellem dine Hænder. Han vil snart blive bedre. I 12 Maaneder, efter at Du har taget Torbisten, kan Du gøre det.

Grendon kommenterer Formlen: »In the Anglo-Saxon charms for transferring disease, C2 provides for the transfer of abdominal pains to a beetle. The prescribed ritual of catching a beetle, waving it vigorously, and hurling it away while speaking talismanic words, must be performed, not by the patient, but by the exorcist, who, curiously enough, for twelve months thereafter has power to transfer the same illness from man to beetle by merely grasping the seat of the pain.« Yderligere tilføjes at »Grimm finds traces of a beetle-worship among the Teutons«.⁶

Storms konkluderer: »The idea underlying this prohibition to look round seems to be that by doing so a man establishes contact between himself and the disease-spirit, thus enabling the latter to enter the body of the victim through the eyes. In this instance the mound of earth thrown up by a beetle resembles a man's belly and the spirit is allured or forced to pass from the belly into the heap of earth. By waving about the beetle and the earth beforehand the magician had shown his power. He applies this power on the disease-spirit by catching the patient's belly between his two hands.«⁷

Formlen. Selv om Formlens fem Ord ikke hjælper os langt paa Forstaaelsens Vej, maa vi selvfølgelig ikke især i denne Forbindelse ringe-agte eller glemme »Ordets Magt«, ligesom de aabenbart viser ad hvilken Vej Formlen er kommet til England. *Plinius* fortæller nemlig fuldstændig tilsvarende i sin *Naturalis Historia* (Lib. XXX, Cap. 6): »Pecudis lien recens magicis praeceptis super dolentem lienem exentiditur dicente eo qui medeatur lienem se remedium facere«. Hermed mister ogsaa Storms' Spørgsmaal »what the subject is of facio, the doctor or the beetle« sin Betydning.

Skarnbassen i Folkemedicinen. Det bliver dog Ritus, som er det bærende, og her melder sig straks det Spørgsmaal, om Skarnbassen bruges mod tilsvarende Lidelser under andre og mere velkendte Dispenseringsformer, den oprindelige, reale Anvendelse befriet for Myte, Magi og Religion.

I Tilslutning til Grendons Hentydning til »a beetle-worship among the Teutons« skal lige erindres om, at Scarabæen (*Ateucus sacer*) kun er hellig i Ægypten,¹ og de egentlige Pillebiller findes ikke Nord for Alperne. Dernæst at Skarnbassen (Geotrupes) eller andre Gødnings-

biller ingen Forbindelse har med Guden Tor, selv om det endnu anføres af finske og danske Folkemindeforskere.² Første Led i Torbist, æd. thorthifil, sv. tordyvel, torbagge og vort œ. tordwifel svarer simpelt hen til œ. tord (eng. vulg. turd) Skarn, Lort.³

Som Tegn paa guddommelig Dyrkelse anfører *Grendon*: »Among the Scandinavians it was believed that the man who found a dungbeetle helpless on its back, atoned for seven sins if he set it on its feet.« Det er efter min Mening helt fejlagtigt. Vi er her inde paa Dyrefabernes Omraade med Moralen: »de gode Gerningers Løn«.⁴ Man kan ogsaa faa syv Synder forladt ved at frelse en Frø, som er ved at blive slugt af en Orm.^{4a}

I Västergötland »får man tur med sina kreatur, om en torbagge, som kommit på rygg, hjälpes på fötter igen«.⁵

I Tyskland befries man for Tandpine, naar man hjælper Skarnbasser paa Benene, en Forestilling født af Brugen af Skarnbasser og deres Larver mod Tandpine enten anbragt direkte paa den syge Tand, eller man knuser Billerne med en Finger og gnider med den paa Tanden.⁶

I Kärnten straffes man med Kolik (Bauchgrimme), hvis man ikke hjælper en saadan afvæltet Skarnbasse, fordi – som vi straks skal se – den baade kan fremkalde og helbrede Kolik, og skal ikke tydes »als ein Übertragung der Gewittererscheinung ins mikrokosmisch-menschliche«.⁷ Sidstnævnte Passus, der endog har fundet Optagelse i Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, anføres, fordi den viser, hvorledes ogsaa Forskere maa passe paa, at de stadig i deres Konklusioner staar med begge Ben paa Jorden.

Søges nu efter Skarnbassens Anvendelse i Folkemedicinen, er der især fra Norge,⁸ Finland⁹ og Tyskland¹⁰ mange Eksempler paa, at Skarnbasser er indgivet mod Forstoppelse hos Mennesker og Dyr. Med dens Navne og disses Udtryk for dens Levevis (f. Eks. da. Skarnbøddel: den der bødler (ælder) med Skarnet)¹¹ som Støtte, er det nærliggende, at Skarnbassens Brug ligger i, at den mentes at grave sig gennem og derved ophæve Forstoppelsen. Det angives virkelig fra Tyskland og selvfølgelig indgives levende Skarnbasser.¹² Samme Forestilling kendes iøvrigt fra Norge om Skaalormen (Skolopendren).¹³ Overført paa vor Formel kunde man da opfatte den opkastede Jord, der bliver æltet med, som Patientens Bug (smlgn. *Storms*) specielt det obstiperede, smertende Parti; men endnu oftere anvendes Skarnbasser mod heftige Tarmbetændelser, blodige Diarrhoer, Tarntyfus,¹⁴ altsaa ogsaa Lidelser

forbundet med udprægede Smerter, ligesom sammenlignende Materiale viser, at »Jorden« skal forklares paa anden Maade (se Afsnit: Jorden).

Det vil sikkert være rigtigt at erindre sig, at Skarnbassen nærtstaaende Arter som Oliebillerne (Meloë) og den spanske Fluebille (Lytta vesicatoria) har været kendt fra Oldtiden som indeholdende skarpe Stoffer, Cantharider, der indgivet kan fremkalde hæftige Tarm- og Nyrebetændelser. Dette kan, som Entomologen *Netolitzky* anfører,¹⁵ være erfaret ad ren empirisk Vej under Hungerperioder. Folkemedicinsk regnes Skarnbasser herhen, idet Skarnbasser eller Torbister destilleres i Solen i Bomolie, der indgnides ved Bovlamhed.¹⁶ I denne Forbindelse meget betydningsfuldt er ogsaa, at Oliebiller (Meloë proscarabeus) ligeledes bruges mod Kolik hos Kvæg.¹⁷ I den folkelige Entomologi bruges da ogsaa Navnet Skjælbase baade om Skarnbasser og Oliebiller.¹⁸

Skarnbassen mentes aabenbart at kunne forvolde Tarmbetændelse og lignende Lidelser saavel som helbrede samme, enten som en »Reiz-terapi«, en Kurmetode velkendt indtil nyeste Tid, eller opfattet som »simili similibus curantur«. Den irriterende og laxerende Virkning vil i alle Tilfælde ogsaa passe ved Obstipationer.

At Skarnbasser ogsaa anses for skadevoldende, fremgaar af en skaansk Formel mod »torbaggeetter«,¹⁹ vistnok forvoldende »onde«, daarligt helende Saar under Tærne, som i Danmark mentes opstaaet ved at træde paa en Skarnbase.²⁰

Morsomt er Raadet i den gammeldanske Lægebog »ad spinam extrahendam: Om thu wilt thorn ut fa. Tac en swort orm, thær hetær scarabeus, thæt ær thorthifil a danskæ (el.: Tag enn torbist man skarwebel kaller)²¹ oc giør hanum sma, oc writh hanum, oc læg hanum up a, thær thornen ær, oc thær meth komber thornen ut.«²² – Dioskurides anbefaler mod Splinter og andre Fremmedlegemer Hovedet af et Firben, saa det er vanskeligt at sige, om Skarnbassen bruges, fordi man troede, den kunde grave Tornen ud eller som »Trækplaster«, men Sønderdelingen før Brugen peger dog mest i Retning af sidstnævnte.

Den kraftfyldte Haand. Medens den af guddommelig Kraft fyldte Haand hos Konger, Præster og andre, der virker gennem Haandspaalæggelse, er omtalt ofte og indgaaende,¹ er nærværende interessante Form for Kraftoverføring inden for Zooterapien mig bekendt ikke tidligere gjort til Genstand for Oversigt og Materialet stillet i Relation

til vor oldengelske Formel. Nedenstaaende er samlet en Del Eksempler paa hvilke Dyrs »Kraft«, der mentes at kunne overføres til Exorcistens Haand og derfra til Patienten – thi der er her hverken Tale om at overføre Sygdommen til Dyret (*Grendon*) eller nogen Form for komparativ Magi (*Storms*).

Plinius. Hans *Naturalis Historia* er som bekendt et Samleværk indeholdende romersk (og etrusk), græsk og gallisk Folketro omkring vor Tidsregnings Begyndelse, men oftest uden Kildeangivelse. Herfra kan citeres: »*Gryllus infricatus* aut si quis manibus eum contrivit tonsillas attingat« og især »*Ignis sacro medetur oesypum cum pompholyge et rosaceo, ricini sanguis, vermes terrendi ex aceto inliti, gryllus contritus in manibus, quo genere praestat ut qui fecerit, antequam incipiat vitium, toto anno careat*, – oportet autem eum ferro cum terra cavernae suae tolli«.² – Om man ved *Gryllus* skal forstaa Markfaarekyllingen (*Gryllus campestris*) eller Jordkrebsen (*Gryllotalpa campestris*),³ har ingen Indflydelse paa vor Formels Tydning.

Italien. Fra Norditalien omtales i det 17. Aarh. at femten Larver eller endnu bløde Imagos af en Snudebilleart, som lever paa Tidsler, kan hindre Tandmerter i femten Minutter. Man knuser dem og berører den hule Tand med den fugtige Finger, ja denne Finger skulle beholde Kraften et Aar. – Hermed kan sammenlignes, at *Plinius* anbefaler at stikke Larver, der lever paa *Labrum veneris*, hvormed menes Kartebolle (*Dipsacus*), i Tanden (smlgn. Ungarn).⁴

Ungarn. Endnu den Dag i Dag gennemskærer ungarske Bønder Frugthovederne af Kartebolle (*Dipsacus fullonum*) og trykker de »Orme«, de finder deri, i Stykker med en Finger, som nu i et Aar kan helbrede smertende Tænder.⁵

Frankrig. Det franske Materiale er ikke gennemgaaet, men 1899 omtaler i hvert Fald *Tiffaud* i sin Doktorafhandling: »*L'exercice illegal de la medecine dans le Bas-Poitou. Les toucheurs et les guérisseurs*«, at en toucheur bliver understøttet i sit Arbejde af Hustruen, der hævder, at hun, mens hun endnu laa i Vugge, havde klemt en Muldvarp ihjel med Haanden.⁶ – Det specielle Udtryk »*main taupee*« tyder paa almindelig Udbredelse, men det siges, at den kun kan erhverves i visse Fuldmaanenetter, eller man skal have dræbt syv Muldvarpe.⁷

Tyskland. Det eneste Pattedyr, der omtales, er Muldvarpen. Til Gengæld er Optegnelserne overordentlig talrige, dækkende hele Landet og mange forskellige Lidelser. – Muldvarpen maa i alle Tilfælde holdes

i Haanden, til den dør. Undertiden anføres, at den skal fanges før Sct. Georgs Dag og med højre Haand.⁸ Haanden skal holdes op mod Solen, til Muldvarpen dør, hvorefter den beholder sin lægende Evne et Aar.⁹ Eller det skal ske, allerede mens vedkommende ligger i Vugge eller inden det syvende Leveaar.¹⁰ – Blandt Sygdomme, den kan helbrede, nævnes Panaritium, Kræftknuder før de bryder op, Tandsmerter, Skrofulose, Kolik, Koldfeber og hos Dyrene især Kolik.¹¹

Af Krybdyr nævnes Firbenet (*Lacerta*), idet Haanden, som har strøget Halsen paa et Firben, kan helbrede Halsbetændelse paa andre Mennesker ved den blotte Berøring af den daarlige Hals.¹²

Blandt Padderne nævnes Salamander og Frø (*Skriptudse*). – Landsalamandren skal man lade krybe tre Gange frem og tilbage mellem Tommel- og Pegefinger, saaledes at den strejfer Fingrene. Derefter slaaes med disse et Kors over den smertende Svulst.¹³ – Eller man lader dem krybe 3 Gange over et Strømpebaand, Halstørklæde eller Bælte, som derefter bindes paa den febersyge eller Høstfolk med Rygsmerter¹⁴ eller Folk og Fæ med Orm.¹⁵

Om den voksne Frø kender jeg kun beslægtede, klassiske Traditioner om Staven, der har skilt Padde fra Orm og derefter virker fødselsfremmende,¹⁶ og den ligeledes med den kraftfyldte Haand nært beslægtede »Lægedomstunge«. En Frø lægges under Tungen, hvorefter denne eller blot vedkommendes Aande kan helbrede Retentionscyster (*Ranulae*).¹⁷ – Til Gengæld er den gennem Berøring med Frøæg helbredende Haand lovprist i svulstige Toner, selv om det eneste reale vel er, at Slimmassen som alle andre slimede Midler har Betydning ved Hudlidelser, og da ogsaa tidlig har fundet Plads i Folkemedicinen. »Man suche am Karfreitag vor Sonnenaufgang Froschlaich und reibe damit ein Hand ein, so erhält man mit derselben die Kraft Blut zu stillen; man braucht mit dieser Hand nur die blutende Körperstelle zu bestreichen. Ein Arzneibuch des 16. Jhs. gebt das Gebet wieder, das gesprochen werden muss um diese »kostliche kunst vor geschwulst vnnd weetagen der menschen« zu erwerben. »Nachdem du (Gott) alle ding dem menschen vnnd Creaturen zu gutt mitz vnnd bestem wol geschaffen, So wil ich mit diesen Froschleichen meine hende reiben. Ich bitte dich mit hertzlicher andacht, gib dartzu deine Göttliche Benediction und Segen vnnd mir diese krafft welchen menschen ich mitt diesen meinen henden auf geschwollene wehe Tage der brust, wunden, geschwer vnnd weissen schaden werde greiffen, das denselben die schmerzen vnnd wehetagen

von stund an verlassen vnnd aufhören, auch demselben sein schaden wohl heile vnnd gesundtheitt seines Leibes erlange durch Jesum Christum, unsern Hern. Amenn.« »Dise kunst weret ein jar, vnnd wan das jar vmbkambtt, so mus man die hende reiben wie zuvor«. ¹⁸

Af Insekter nævnes Grille som ved *Plinius* mod hævede Mandler, idet man gnider Halsen med en Haand, som før har trykket en Grille ihjel. ¹⁹

I Pfalzburg kan Personer, som man før deres Daab har givet en Regnorm i Haanden og ladet raadne deri, helbrede (Indvolds-)Orm. ²⁰

Endelig skal lige nævnes, at en lignende Kraftoverføring sker ved at sætte et udøbt Barn paa en Hest. Barnet kan siden helbrede Kolik ved at ride paa den syge Hest. ²¹

Polen. Der anvendes Guldbiller (*Chrysomela*) og Sct. Hans Orm (*Lampyrus splendidula*) mod Tandpine og Rosen. De knuses med Fingrene eller nede i en Handske, og Fingre som Handske bevarer helbreddende Evne et Aar. ²²

Danmark. Af Henrik Kokborgs Cyprianus: »Mod Kræftknuder. Fang en levende Muldvarp, og omfat dets Midte med din bare højre Haand, og saa fast, at den maa døe i din Haand, saa faae din Haand derved fuldkommen Kraft til, at helbrede alleslags Kræftbylde inden de bryder ud, naar du blot 3 Gange stryger over dem . . . med Haanden«. ²³

»Angermusen (Spidsmusen) er der Lykke ved, derfor dræber man ikke dette lille Dyr. Kan en Mand faa fat paa en Angermus og et Øjeblik holde den i sin Haand, vil han altid siden have god Lykke til at fodre Kvæget, og det vil trives for ham, som for ingen anden«. ²⁴ – I »Efterretning om en Krydslamhed som Angelmusen skulde foraarsage hos Heste, Hornqvæg og Svin i Nørre-Jylland« ved Professor *E. Viborg* indberetter Hr. P. M.: »En saadan Lamhed kan kureres ved, at en Mand, som har dræbt en Angermus med et Slag af den bare Haand, slaaer det syge Dyr over Lænden«. ²⁵

I en Kunstbog fra 1785: »Dersom du kand finde en Hugorm eller en Snog, som haver en levende Mus udi sin Mund, saa sloer ham fra dend, saa kand du lege din Haand paa det, som er i Fødselsnød, saa det bliver forløst«. ²⁶

»Toe dine Hænder i Fasten med Frøe Leeg, og naar en Hest er skabet og ruet, saa leg din Haand paa det onde Sted, til hand bliver

varm, saa forgaar han Skabbet og Ruen«. ²⁷ – Hermed kan sammenlignes »har nogen fnatted hender hand samle paddeleg«. ²⁸

Endelig indeholder en dansk Oversættelse (1773) af *C. F. Boije: Förfarna Svenska Landhushållaren* (1756) Afsnittet om den røde Jordmide (se Sverige).

Norge. »Skaanormen« (Skolopendren og Tusindben) er omtalt foran sammen med Skarnbassen grundet paa dens formentlige Evne til at grave Kanaler i Vommen hos Køer med Trommesyge (kyllja). Den indgives ogsaa mod Diarrhoe (skot). ³⁰ Men den »skal ogsaa være en skadelig Forgift for Creaturene, som have slugt den i sig med Foret«. ³¹ »Naar det skeer, tager man en anden Orm af samme Slags, river Hovedet af og giver det syge Qvæg Kroppen ind stoppet i et Stykke Dejg«. ³² – Man troede, Rosenfeber (Urticaria) skyldtes »skaannaa« (Skolopendren), som krøb ind i Øret eller Næsen. ³³ – Og kommer Skaanormen til Hjernen, kan Kreaturet af Mangel paa Hjælp straks styrte. Man skal da »sveive« (dreje) den venstre Haands Lillefinger 3 Gange modsols i Kreaturets ene Næsebor. Dog maa man først have dræbt en anden Skaanorm med Lillefingeren ved at knuse den, mens man selv gik 3 Gange rundt mod Solen. ³⁴ – Men naar det uden videre anføres, at »ormstukne« Husdyr kan helbredes ved samme Kur, ^{34a} saa skal det sikkert ikke forstaas som hugormestukne, thi Sætesdølerne mente, hvis et Kreatur pludselig blev heftigt sygt: »Hu e vesst stungje av 'n Skanorne 'e. De va i Mulen an stakk«. ³⁵

Tarmmeteorismus hos Hesten forvoldt af Græsset »Diggrefinnen« (*Nardus stricta*) kaldtes i Byggland »Gròsi« eller »Diggra«. »Det var ikkje noko Ting so godt for den Sjuken som »Bruri« (en bette liden gloende rød Blodlus) – »de raue Troddi« me kallar i Byggland. Fyrst han gnika Bruri paa Handebaket tri Gonger rundt, andsøles, og han so gnika Hesten attpaa Lendi med Handebaket andsøles tri Gonger rundt, daa retta han seg«. ³⁶ – Hermed skal sammenlignes *Willes* Optegnelse fra Sillejord: »Roueluus (*Acarus holosericus*) som skal dræbe Creaturene, naar de faae den i sig; men derimod skal læge for samme Sygdom naar den itu gnidet bliver dem indgivet«. ³⁷

Gnider en Mand en Guldsmeds Vinger imellem sine Hænder, bliver han farlig for enhver Kvinde. ³⁸ Maaske er det Agrion-Gruppens velkendte Omflyven i parrende Tilstand som et ejendommeligt Dobbeltvæsen, der spiller ind som ønskværdigt Forbillede. – I Modsætning

hertil nævner gamle nordiske Lægebøger, at Sct. Hans Ormen (*Lampyris nocticula*) hindrer Erektion.³⁹ Det kan dog skyldes et ved Oversættelse misforstaaet Præpositum, for tyske Optegnelser siger udtrykkeligt, at den anvendes som *Afrodisiacum* (og urindrivende og blæretækkende Middel).⁴⁰

Beslægtede Forestillinger er Brugen af en Stav, der har dræbt en Orm, ved Betsyge hos Kvæg,⁴¹ og det Strømpebaand, som en skreimakk (Larver af *Sciaria militensis*) er gledet over. Det hjælper i Barnsnød, mod Gigt og meget andet Ondt.⁴²

Sverige. Først en Opskrift fra Ångermanland: »Tandvärk botas genom att man tog »kraften« av en »gullsegel« ibland kallad »glansdoktor« (= en gullglänsande skallbagge) och överförde denna till den värkande tanden. Även om man med ett finger delade sönder ett »makske« (Scir. mil.), vilket också kallas »silverske« och ströck sedan med fingret på den värkande tanden, så gick värken bort». ⁴³ Fingren, der har rørt i Sølvscred, kan ogsaa »stä blod»,⁴⁴ og hvis man har skilt det med venstre Ringfinger faar man Forløsningsevne.⁴⁵

Som Forløser kan ogsaa den hjælpe, som har favnet et Træ (Røn), mens en Gøg eller to sad i det og kukkede. Vedkommende kan omfavne⁴⁶ eller knytte sit Strømpebaand omkring Kvinden,⁴⁷ ja faar i det hele taget Magt til at trolde.⁴⁸ – Ogsaa en »björnriven« Mand kan virke som »barnmorska«, enten ved at lægge sig paa den fødende Kvinde og kramme hende kraftigt⁴⁹ eller ved at røre ved Fostret. Saa fik Kvinden Kraft.⁵⁰

Den, som med den bare Haand har klemmt ihjel en »vattensork« (*Arvicola amphibius*), kan helbrede et Husdyr, der har faaet Frøynge i sig, saa det er blevet tykt, ved med Haanden at øse Vand i det syge Dyr,⁵¹ helbrede »flen« (Yverødem) ved at malke Koen,⁵² og »ryggvärk« ved at trampe paa en »gressla« (brødspade) lagt paa den syges Ryg.^{52a} – Den, som har klemmt ihjel en »svart sork« med Hænderne, kan siden klemme Bylder bort.⁵³

Linné fortæller i sin Ølandske Rejse, at Ladegaardspigen stryger »tomtormen« (Snogen) 3 Gange ud ad Ryggen med Haanden. Med den saaledes »lyckagjorda hand« stryges Kreaturerne, som derefter trives godt.⁵⁴

De svenske Lapper siger, at Frøen er et saadant Dyr, at den som tør tage den i Haanden, og Frøen saa lader sit Vand i Haanden, saa blev det Menneskes Haand en Lægedomshaand. Naar man med saa-

danne Hænder blot trykker paa det syge Sted, saa letter Smerten straks.⁵⁵

Fra Älvsborgs Len angives, at den første »gullpytta« (coccinella), som man traf paa, skulde gnides i Stykker i Haanden. Hvis et sygt Kreatur senere lugtede paa den Haand, saa blev det rask. Det virkede til næste Aar.⁵⁶

»Goda händer att bota hvarjehanda sjukdomar erhållas, om man tager en Vatten-Sork, kramar honom något litet och släpper honom lefvande«.⁵⁷ Men en kraftfyldt Haand kan ogsaa bruges til andet. »Den första daggmask man hittar om våren, tages i venstra handen och sönderkramas med lillfingret. Detta har den verkan att sedan altjemt, när man kör detta finger i någon bösspipa, blifver bössan skämd«.⁵⁸

Særlig Interesse knytter sig til Anvendelsen af den skarlagensrøde Jordmide, Fløjlsmiden (Acarus s. Trombidium holosericeum), der som bekendt ogsaa blev omtalt i det norske Materiale. Den ældste litterære Kilde er vistnok *Isaco Erics: Oeconomia* II (1686) i Afsnittet om Qwalster: »Thenna är een liiten rödh Mark swåra Förgifftig, af hwilken Boskapen upswäller när han kommer uthi theras Foder. Ett Slags röda Matkar stora som Loppor wåra på Gråas uthi ett liitet Boo tilseande såsom hwiit Dunn och kallas Blåfro, synes wara thet samma slaget som kallas Qwalster, tå Boskapen får thenna oförwarandes in, swulna the om Munnen, Tungan, och sedan öfwer heela Lifwet at the döö«. Efter at have omtalt forskellige Kure slutter Afsnittet: »Men wåra Qwinfolk taga up en sådan Matk, læggia henom i Handa Logan, och med Läkefingeren gnugga honom sönder. När tå något Nööt här aff siuknar, spotta the i them samma handen några Reesor och gifwa thet Nöthet in«.⁵⁹ Dette sidste Stykke er i hvert Fald ikke oversat efter Bogens Hovedkilde *Colerus: Oeconomia* (1648), muligt efter en anden Forfatter, men udelukket er det ikke, at *Isaco Erics*, der var Præst i Steneby, her virkelig øser af lokal Tradition. — *C. F. Boije* siger i *Förfarna Swenska Landthushållaren* . . . (1756), at her hjælper hverken Theriac eller Mitridat, men kun ovennævnte Kur og slutter: »oansedt man sedan twättar sig många hundrade resor, så behåller ändå denna handen altid sin läkande kraft hele året igenom. När nu et kreatur blifwer siukt af denna ohyrane, så tager man alenast en liten beta bröd, spottar litet midt uti handen, på samma ställe som lilla Spinnelen blef dödad, gnor omkring brodet tils handen blifwer torr, lagar sedan at det siuka kreaturet får brödbiten wäl uti sig, då det straxt blifwer

hulpit ifrån den hotande döden«. ⁶⁰ – Senest er Kuren optegnet fra Folkemunde og udgivet af *Eva Wigström*, ⁶¹ ligesom den findes i flere utrykte Optegnelser i Uppsala Folkeminnesarkiv. ⁶²

Finland. At det finske Materiale tillader, at man formelig kan boltre sig i Emnet, skyldes vel først og fremmest, at næsten hvert Sogn endnu har sin »omlagar« i Forbindelse med et meget intensivt Indsamlingsarbejde.

»Har man en »verksam«, »mäktig« eller »dyrbar« hand, kan man medelst blotta beröringen av den sjuka eller medelst »handpåläggning« bota sjukdomar. En »verksam hand« åstadkommes på följande sätt:

– Då en orm står i beråd att uppsluka en groda, tages grodan ur munnen på ormen utan att någon skada tillfogas varken ormen eller grodan. Beröringen med den sålunda räddade grodan skall förläna handen en botbringande kraft. – Den första grodan eller ödlan man ser om våren, bör man taga i högra handen och kasta över vänstra axeln. Bör upprepas varje vår. – Tager man i handen ett »silskred« (larver av härmyggan *Sciara Thomae*) får man en »verksam hand«. – Ser man ett »silskred« och rör sönder det med vänstra »namnlösfingre« (ringfingret), kan man trolla allt vad man vill genom att röra med nämnda finger vid det sjuka stället, eller att röra med det i brännvinet, som sedan tages in eller baddas med«. ^{62a}

Prøver vi at se, hvor stor Rolle disse Forestillinger spiller ved Behandling af en bestemt Sygdom som »torsk« (da. Trøske), Stomatomycosis, oplyser *Armas Ruotsalainen*, ⁶³ at Kraft kan hentes fra Dyr som Hærormen, Lysormen, ⁶⁴ Frøen, Bjørnen og Musen paa følgende Maader:

Om någon har fått tag på en härmask och smulat sönder den med sina händer, så övergår det en sådan trollkraft i hans händer att om han sätter mjölk i sin näve och rör om det med fingret och man med det »läkemedel«, som man därvid får, tar och tvättar barnet i munnen, så botas torsksjukdomen. Den trollkraft, som från härmasken övergått i människans händer, förblir där under hela livet. – I Kauhava har det ansetts tillräckligt om en människa, som någon gång med vänstra handens namnlösfinger hade petat sönder en härmask, med samma finger rörde vid det sjuka barnet, om också flera år hade förgått sedan han rörde vid härmasken.

I Keuru trott man, att lysmasken kunde ge trollkraft åt en människas händer. Man skulle taga nio lysmaskar i handen och hålla dem där tills de dogo. Därefter hällde man vatten i sin hand, kastade bort maskarna men höll vattnet i handen ännu en stund. Detta vatten hällde man sedan i en flaska och ger det åt den torsksjuka.

I Lappland skulle man ta i en groda med handen och sedan ge barnet mjölk ur samma hand. Där har man botat torsk även sålunda att man tidigt på våren, innan göken börjat gala, tog en groda i handen och sedan med samma hand tog vatten och smorde barnets munhåla därmed.

Om någon blivit riven på handen av en björn så kan han genom att med den handen hålla vatten i munnen på barn bota dem från torsk. »Jordens kraft har blivit kvar i handen och den läker» – heter det i uppteckningen. Der nämnes även vid namn de lappar, som i sina händer äga läkedomskraft, som de fått av björnar (Kittilä). – Om någon, då björnen just blivit skjuten och ligger i döds-ryckningarna, sticker sin näve in i dess strupe, Om en man, som flått en björn, Om någon med sin hand tagit omkring penis – eller på testiklarna på en levande björn – och med samma hand ger mjölk åt barnet så blir dette botat. Medan man ger mjölken åt barnet läser man: Jesus välsigne!

Omlagaren skulle ur ett musbo ta nio mössungar som ännu ej fått hår. Han skulle ta var och en av dem i handen, och till denna hand övergick då från mössungarna en läkande trolldomskraft. Utan att därförinnan tvätta handen skulle han hålla litet vatten i det sjuka barnets mun med den, eller också fick barnet dricka litet vatten ur denna hand.

Fra den veterinære Folkemedicins Omraade fortæller *Forsblom*⁶⁵ fra Österbotten:

Somliga »omlagare» kunna bota för maran enbart genom att stryka djuret uteder ryggen med blotta handen. Dessa omlagare sägas ha en »dyrbar hand», som de anse sig kunna förvärva på följande sätt: Då en orm står i beråd att uppsluka en groda, tages grodan ur munnen på ormen, utan att någon skada tillfogas vare sig ormen eller grodan. Beröringen med den sålunda räddade grodan skall förläna handen den botbringande kraften. – Den första grodan eller ödlan man ser om våren bör man taga i högra handen och kasta över sin vänstra axel. Gör man så, får man en »mäktig hand» för året. – Då man om våren ser den första grodan på torra landet, bör man taga den och, bärande grodan innesluten i händerna, gå till närmaste vatten och säga: Hjälp me tå ja behöver, / Så ska ja hjälp te nu, varefter man låter grodan hoppa i vattnet. – Den första grodan man ser om våren skal man taga i vänstra handen och låta grodan hoppa över i den högra. Resultatet som i föregående. Bör upprepas varje vår.

Den dækkede Haand. I Forbindelse med den kraftfyldte Haand skal anføres den parallelt løbende Forestilling, at Dyr (Planter og Sten) ikke maa tages med den bare Haand, men med Handske, Klæde (f. Eks. Silketørklæde eller den romerske Tunica) eller Tang. Optegnelserne er overordentlig talrige og vidtspredte. Nogle angiver, at Haanden ellers vil lide Skade, men mange siger indirekte, at det er af Frygt for, at de nævnte Tings Trolddomskraft skal ledes over paa Haanden, derfor

det isolerende Lag.¹ Saaledes maa i hvert Fald forklares, at Frøen, som lægges i Myretuen for at udvinde »Giljekrogen«, ikke maa tages med bar Haand.² Ligesaa maa den Frø, som man slikker paa for at faa »Lægedomstunge«, tages med Haand med Vanter paa, saa varer Lægekraften et Aar.³ Og i Elverum, Norge, har de mod »hardt liv« brugt en levende »blankdivil«, *Scarabæus violaceus*, fanget med en Tang og lagt ned i Salt, uden at én har rørt ved den med Fingrene. En tager bare en lille Del af Dyret med en Tang og sluger det.⁴

Jorden. *Storms* identificerer, som nævnt, den opkastede Jord med Patientens Bug, opfatter i det hele taget denne Ritus som komparativ Magi. Som et Tankeskud er anført, at brugtes Skarnbasser alene mod Forstoppelse, kunde Jorddyngen repræsentere Forstoppelsen, men andre Eksempler viser, at Jorden og Dyret hører uløseligt sammen, dog saaledes at Jorden kan bruges alene, fordi den gennem den intime Kontakt med Dyret har suget noget af Dyrets Kraft til sig.

Vi erindrer, at *Gryllus* og Jorden omkring dens Rør skal æltes sammen mod Rosen, ligesom *Plinius* anfører mod Øresygdom: »gryllus cum sua terra effusus et inlitus« og mod Struma: »et gryllum inliere cum sua terra effosum suadent«.¹

Samtidig med en Trylleformel anvendtes alene »terra talparum« i Dylrægens Haand mod Hugormebid hos Hesten.² Paa samme Maade kan tales om »terra scarabeum« og »terra formicum«, idet *Plinius* anfører: »tauri vocantur scarabaei terrestres . . . ; ab his quoque terram egestam inlinunt strumis et similibus vitiis et podagris, triduo non abluunt. prodest haec medicina in annum, omniaque his adscribunt, quae nos in gryllis retullimus. quidam et a formicis terra egesta sic utuntur«.³ Taurus (*Scarab. terrest.*) er sikkert den hornede Møgbille (*Copris lunaris*), der maaske lige saa meget som den almindelige Skarnbasse (*Geotrupes*) er Forbillede for vor Formel.

Kaste over Ryg og ikke se tilbage. Denne Del af Ritus, som kan behandles under et, har *Storms* kommenteret som før nævnt: »The idea underlying this prohibition . . .« Kommentaren er, saa vidt jeg kan se, under Indflydelse af *E. Ferhle*, som i »Zauber und Segen« (S. 62) i noget lignende Forbindelse taler om Sygdomsdæmoner og deres »böse Blick«.

Men *Storms'* Sygdomsdæmoner er purt Opspind. Ritus tjener selvfølgelig alene til at forhindre, at den »Kraft«, som er ført fra Skarn-

bassen og Jorden over paa Hænderne, skal vende tilbage. *Feilberg* anfører mange Eksempler paa, at Trolddom mislykkes, hvis man ser sig tilbage under eller efter denne.¹ Forbudet kendes ogsaa fra det hedenske Offeritual. Grækerne maatte ikke se sig tilbage, naar de havde frembragt deres Offer.² Ritus kan følges videre til Babylonerne og overalt i Betydningen: fuldstændigt at ophæve og opløse enhver Forbindelse eller Kontakt.³ – At kaste Frø over venstre Skulder er, som det vil erindres, anført i det finske Materiale.

Gnidning af Bugen. Til Grund for denne Del af Ritus ligger formentlig Brugen af Skarnbasser knuste og gnedet paa Bugen mod Mave-Tarmsmerter. Hyppigst er ellers ved slige indvortes Lidelser at indgive Dyret per os., subsidiært knuse det i Haanden og senere indgive Brød, Vand, Mælk eller lignende, der har været i Berøring med Haanden. Men den »salvende Haand« kendes ogsaa. *Plinius* siger: at indgnide Bugen med Flagermuseblod frir for Kolik et Aar.¹ Fra Norge og Sverige er omtalt den røde Jordmide som foraarsagende Trommesyge og den gængse Behandling; men fra Gotland berettes: »När ett kräk fått »kvallster« skall man »grouma« sunder ett annat »kvallster« med »lekstafingre« (läkfingret) och därmed stryka på det sjuka kräket . . .«²

Eet Aars Varighed. Talrige Eksempler er allerede nævnt paa Haandens Evne til at bevare den helbredende Evne et helt Aar. Hermed kan sammenlignes, at det ofte angives, at en bestemt Kur frir for Sygdom et Aar (f. Eks. som lige nævnt at indgnide Bugen med Flagermuseblod frir for Kolik et Aar)¹ eller et Middel anvendt en bestemt Dag (f. Eks. Ulvekød indgivet Kvæg 1. Maj værner mod Ulve til næste Aars Majdag). Og det første af sin Art, man ser om Vaaren, hvad enten det er af Plante- eller Dyreriget, er særlig kraftfyldt, men ny Kraft skal hentes næste Foraar.³

Slutning. Det har ikke været muligt at finde engelsk¹ Materiale til Belysning af Formlen; men selv om det skulle lykkes, tyder noget – som nævnt – paa, at vor Formel er hentet fra klassiske Kilder.

At en Kilde som *Plinius* har flydt ud over Europa og betydet meget for Udbredelsen af Forestillingerne om den kraftfyldte Haand, er vel utvivlsomt; men *Plinius* har jo selv øst af gamle Kildevæld, og naar hans Værker naaede vore hjemlige Strande, mødtes de ofte med tilsvarende Forestillinger. Den mærkelige slaaende Overensstemmelse skyldes sikkert ofte Fællesskab i primitive Forestillinger, at disse var Fællesgods for store Folkestammer.²

Fra at være det nødvendige Mellemed ved Tilberedning og Application af Lægemidler, den »salvende« eller indgivende Haand, var Skridtet ikke langt til at anse Haanden for »mægtig« og kraftfyldt for ét Aar eller for Livstid; men netop dette lille Skridt gør selvfølgelig, at man maa sige som *Plinius* i lignende Forbindelse: — si verum est.

LITTERATURHENVISNINGER

1. Cockayne, O.: Wortcunning ... 1864-6. — 2. Grendon, F.: Anglo-Saxon Charms (Journal of American Folk-Lore, 1909). — 3. Storms, G.: Anglo-Saxon Magic, 1948. — 4. Matthiessen, C. C.: En oldengelsk Koldfeberformel (Dansk veterinærhistorisk Aarbog, 1956). — 5) Storms 51. — 6. Grendon 129, 230. — 7. Storms 263.

Skarnbassen i Folkemedicinen: 1. Trägardh, I.: Djur och myter (1924); Keller, O.: Die antike Tierwelt. — 2. Landtman, G.: Folketro och trolldom I, 6 (Finlands svenska folkdiktning VII). — Kamp, J.: Dansk Folketro (1943) 84 m. Note. — 3. Ordbog over det danske Sprog: Torbist. — 4. Feilberg, H. F.: Ordbog II 433 a. — 4. Uppsala Landsmåls- och Folkminnesarkiv (ULMA): Utrykt Optegnelse fra Småland. — 5. Heurgren, P.: Husdjuren i västsvensk folketro ... (1923) 216. — 6. Jühling, J.: Die Tiere in der deutschen Volksmedizin (1900) 90; smlgn. Koleopterologische Rundschau VII, 129. — 7. Neuphilologische Mitteilungen XXVI, 180. — 8. Reichborn-Kjennerud: Vår gamle trolldomsmedisin IV, 62. — 9. Forsblom, V. W.: Magisk Folkmedicin 275, 303, 479, 714 (Finlands svenska folkdiktning. VII. Folketro och trolldom 5). — 10. Jühling 90. — 11. Feilberg III, 232 a. — 12. Bächtold-Stäubli: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (H. d. d. A.) IV, 908. — 13 Ms. i Norsk Folkminnesamling (NFS) Ryssdal, M., I, 69 (Nordfjord). — 14. Forsblom: o. c. — 15. Koleopt. Rundschau VII, 122-129, VIII, 1-19. — 16. Boers, K.: Dansk veterinær Folkemedicin (1939) 85. — Herhen hører ogsaa Mariehøns, *Coccinella septempunctata* (Backman, E. L.: Jungfru Maria nyckelpiga (1947) 10 f. — 17. H. d. d. A. V, 1556. — 18. Feilberg III, 273 a. — 19. Linderholm, E.: (Svenska) Signelser och besvärjelser (1917-40) nr. 429. — 20. Ms. i Udvalg for Folkemaal: Ærø. — 21. Sprog og Kultur IX, 53. — 22. Saaby, V.: Det arnamagnæanske Haandskrift Nr. 187 (1886) 69.

Den kraftfyldte Haand. 1. Barfoed, Chr.: Haandspaalæggelse (1914) m. Lith. — 2. Lib. XXX; smlgn. Plin. Valer. III, 34: Gryllus contritus ab eo qui non sit vitio illo apprehensus eum qui hoc fecerit in totum annum ab hoc malo liberat. — 3. Mål og Minne 1923, 86 f. — 4. Koleopt. Rundschau VIII, 48. — 5. K. R. VIII, 49. — 6. Rec. i Zeitsch. d. Ver. f. Volkskunde XI, 470. — 7. H. d. d. A. VI, 20. — 8. Hovarka u. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin II, 397 m. H. t. Teophasius Paracelsus 1541; Jühling 121. — 9. H. d. d. A. VI, 20. — 10. Jühling 122. — 11. H. d. d. A. VI, 20; III, 1393. — 12. H. d. d. A.: Eidechse. — 13. H. d. d. A. VI, 458. — 14. H. d. d. A. VI, 458. — 15. H. d. d. A. IX, 855; Bargheer, E.: Eingeweide (1932) 407. — 16. H. d. d. A. III, 132 smlgn. Plinius XXX, 44: baculum, quo angui rana excursa sit, parturientes adiuvat. — 17. Bargheer, E.: Eingeweide 258. — 18. Jühling 38, 282 f.; H. d. d. A. III, 140. — 19. Jühling 98. — 20. H. d. d. A. VII, 613. — 21. Bargheer, E.: Eingeweide 258 m. H.; ogsaa velkendt i Danmark og Sverige. — 22. Hist. Studien a. d. Pharmakol. Institut d. k. Univ. Dorpat IV (1894) 122. — 23. Hansen, H. P.: Kloge Folk I (1942) 43. — 24. Kamp, J.: Danske

Folkeminder (1877) 178. – 25. Physisk-oecon. Bibliotek f. Danmark og Norge V (1795) 246. – 26. Møller, J. S.: Moder og Barn (1940) 137. – 27. Boers, K.: Dansk veterinær Folkemedicin (1939) 124. – 28. Hesiodus, fordansket af Gerner (1670) 166. – 30. Lid, N.: Trolldom (1950) 32. – 31. Wille, H. J.: Beskrivelse over Sillegjord Præstegjeld (1786) 172. – 32. Pontoppidan, E.: Norges naturlige Historie II (1752) 67. – 33. Ms. NFS. Bergstøl, T.: II, 6 (Vigmostad). – 34. Lid, N.: Trolldom (1950) 33. – 34a. Reichborn-Kjennerud: Ormen (1924) 36, Note 77. – 35. Ms. NFS. Skar, J. XXX, 42: Skaan-orm. – 36. Skar, J.: Gamalt or Sætesdalen IV, 164. – 37. Wille: Sillegjord 170. – 38. Reichborn-Kjennerud: Vår gamle trolldomsmedisin II, 25. – 39. R.-Kj.: V. gl. T. II, 19 m. H. – 40. Koleopt. Rundschau VIII, 56. – 41. R.-Kj.: Ormen 12, 23. – 42. R.-Kj.: V. gl. T. I, 194; IV, 124. Norsk Folkeminnelags skrifter XVI, 54, 101. – 43. ULMA 2142, sml. ULMA 3042:2 og 7740 (begge fra Västerbotten). – 44. ULMA 101 (Ångermanland). – 45. ULMA 2889 (Medelpad). – 46. Hyllén-Cavallius: Wärend I (1864) 326. Feilberg: Ordbog Till. 28. H. d. d. A. V, 742. Olrik & Ellekilde: Nordens Gudeverden (1926–51) 191, 362. – 47. ULMA 2685:5. – 48. Heurgren, P.: Husdjuren i nordisk folktro (1925) 211. – 49. ULMA 2238 (Härjedalen). – 50. ULMA 4314 (Härjedalen). – 51. ULMA 9264 (Småland). – 52. Heurgren: Husdjuren (1925) 289 f; sml. ULMA 22:19 (Småland). – 52a. ULMA 92:40 (Småland). – 53. ULMA 2817:2 (Småland). – 54. Heurgren: Husdjuren (1925) 198. – 55. Turi, J.: Muiltallus Samid Berri. Dansk Overs. (1910) 188. – 56. Backman, E. L.: Jungfru Maria nyckelpiga (1947) 12. – 57. Rääf, L. F.: Svenska skrock och signerier (1957) nr. 2114, sml. 2115. – 58. Rääf nr. 384. – 59. Side 43. – 60. Side 389. – 61. Wigström, Eva: Folkdiktning (1880) 123. – 62. ULMA 20137 s. 8 (Småland). ULMA 4863 s. 20 (Södermanland). ULMA 929:1 s. 14 (Västergötland). ULMA 91:21 s. 7 (Småland). ULMA 5391 s. 22 (Öland). ULMA 42:9 s. 202 (Dalsland). – 62a. Forsblom, V. W.: Magisk folkmedicin 4. – 63. Arv V, 110 ff. Om Björn se ogsaa Forsblom: Magisk folkmedicin 470. – 64. = da. Sct. Hans' Orm = lat. Stella (Plinius XXX Cap. VII). – 65. Folkloristiska och etnografiska studier II (1917) 125 f.

Den dækkede Haand. 1. H. d. d. A. III, 1389. – 2. H. d. d. A. VIII, 1607. – 3. R.-Kj.: V. gl. T. V, 16. – 4. R.-Kj.: V. gl. T. IV, 62.

Jorden. 1. Plin. XXIX, 138 & XXX, 38. – 2. Keller, O.: Der antike Tierwelt 22 m. H. t. Pelagonius ed. Ihm § 283; sml. H. d. d. A. VII, 938. – 3. Plin. XXX, 12; sml. Koleopt. Rundschau VII, 51.

Kaste over Ryggen og ikke se tilbage. 1. Feilberg: Ordbog III, 173 b; sml. Forsblom: Mag. folkmedicin 350 og Ohrt, F.: Danmarks Trylleformler, Nr. 290. – 2. Schmidt, B.: Das Volksleben der Neugriechen (1871) 128. – 3. Se især Backman, E. L.: Älvablåst (1927) 62 ff. For Danske vil Ritus være velkendt fra Grundtvigs Salmelinie: »Har Haand Du lagt paa Herrens Plov saa se dig ej tilbage« med videre Forbindelse til Lots Hustru og Sodoma.

Gnidning af Bugen. 1. Plin. XXX, 64; sml. Marcel. Emp. XXVIII, 45. – 2. Gotlandsk ordbog v. H. Gustavson 486.

Eet Aars Varighed. 1. Plin. XXX, 64. – 2. Norsk Folkeminnelags skrifter XVI, 122 (Østerdalen). – 3. Sml. især det finske Materiale.

Slutning. 1. Arkivar Seán O. Suilleabhain, Irish Folklore Commission, har venligst meddelt, at han ikke kender tilsvarende fra Irland. – 2. Sml. især R.-Kj.: Ormen 29 f. – Lid, N.: Trolldom 151 f. – Wachsmuth, K.: Das alte Griechenland ins neuen (1864) 59. – Fossey: La magie assyrienne 8 (cit. e. Pradel: Griechische Gebete 133).